

Degré Alajos miniszteri biztosi tevékenysége a székely szombatosok ügyében, 1941–1944

Degré Alajost a budapesti m. kir. Pázmány Péter Tudományegyetem Tanácsa 1931. június 27-én avatta „jogtudorrá”.¹ A szegedi kir. ítélőtábla elnöke még ugyanezen a napon az ítélőtábla kerületébe joggyakornokká nevezte ki, s szolgálattétel végett a szegedi kir. törvényszékhez osztotta be. A hivatali esküt 1931. július 2-án tette le, és állását is ekkor foglalta el.

A fiatal jogász komoly munícióval érkezett a pályára. A Nagyváradon jogakadémiát végzett, s a Millennium évében elhunyt nagyapa – akinek a nevét is viselte – az 1848-as márciusi ifjak egyik vezéralakja volt. Gyermekei is a jogi pályát választották. Az 1915-ben elhunyt Lajos neves büntetőjogász lett. Miklós, akinek jogi karrierje a legtöbb ösztönzést adta fiának, Degré Alajosnak, törvényszéki elnök volt Zalaegerszezen. Ezt követően Győrbe került, majd 1914-ben a budapesti Központi Királyi Járásbíróság megszervezésével és elnöki tisztségével bízták meg. 1926-tól a budapesti Királyi Ítélőtábla elnöke volt nyugdíjba vonulásáig, 1937-ig.² Ő vetette fel az ötletet, hogy fia a jogi pálya mellett jogtörténettel is foglalkozzon.

A családi indíttatás mellett Degré Alajos útját a jogi karon olyan kiváló professzorok egyengették, mint Notter Antal, Eckhart Ferenc, Illés József. A bölcsészkaron Szentpéteri Imrénél és Hajnal Istvánnál történeti segédtudományi stúdiumokat is hallgatott.

A fiatal jogász nem sok időt töltött első szegedi munkahelyén. Belépését követően, néhány hét múlva, 1931. július 20-án katonai szolgálatra vonult be. Innen 1932. június 26-án szabadságolták. Ekkor Degré Alajost saját kérelmére és költségére a budapesti Kir. Ítélőtábla elnöke – aki ekkor édesapja volt – 1932. június 29-én a szegedi kir. törvényszék elnökének hozzájárulásával a pestvidéki kir. törvényszékhez áthelyezte. Szabadsága lejártával korábbi munkahelyén már nem is jelentkezett, alkalmazása alól június 30-án felmentették, s július 2-án már az új munkahelyén kezdte meg szolgálattételét.³

1 Igazságügyi Minisztérium, Központi Irattár VIII. 1535. Degré Alajos személyi anyaga (= Személyi anyag).

2 *Turbuly Éva*: Degré Alajos tudományszervező tevékenysége. Levéltári Szemle 44(1994) 3. sz. 33.

3 Személyi anyag.

Munkája mellett folytatta jogtörténeti kutatásait, s Illés Józsefhez, a pesti magyar jogtörténet egyik professzorához járt prozemináriumot tartani. Az Eckharttól tanult diplomatikai tudása nagy segítséget jelentett ekkor az oklevelek olvasásánál. Degré jogtörténeti munkásságának nagy lökést adott a m. kir. vallás- és közoktatásügyi miniszter által 1934. július 19-én adományozott kettőezer pengővel járó állami ösztöndíj, melyet a fiatal joggyakornok összehasonlító jogtörténeti tanulmányok végzésére kapott az 1934/1935. tanév tartamára Párizsba.⁴ Tekintettel arra, hogy Degré az igazságügyi jogszolgáltatás érdekében külföldi tanulmányai keretében az újabb kori francia büntetőjog és perjog fejlődésével is foglalkozni szándékozott, részére a m. kir. igazságügy-miniszter 1934. október 15-től egy évig illetményeinek teljes összegében történt meghagyásával tanulmányi szabadságot is engedélyezett. A pénzügyminiszter hozzájárulásával a fiatal kutató kint tartózkodása alatt illetményét francia frankban, felár nélkül vehette kézhez. A Párizsban eltöltött egy év, az egyetemi léggör nagy hatással volt rá, tanulmányaiban professzora, Olivér Martin segítette tanácsaival. Kiváló nyelvtudásra tett szert itt, s ezt későbbi, francia nyelven írt publikációiban is jól kamatoztatta.

Közben 1935. április 15-én megnősült, Menczer Paulát, Menczer Oszkár vezérigazgató lányát vette feleségül. Egyik esküvői tanúja Oswald István, a Királyi Kúria elnöke volt, az esketési szertartást Sík Sándor egyetemi tanár végezte.⁵

Visszatérve tanulmányi szabadságáról Degré 1935. szeptember 2-án foglalta el újból állását. Ebben az évben jelent meg *A Négyeskönyv perjogi anyaga* című munkája. 1936. január 28-án megszületett első gyermeke. Fél év múlva, 1936. szeptember 28-án már kitűnő eredménnyel tette le az egységes bírói és ügyvédi vizsgát a Királyi Kúria épületében.⁶ Ekkor jelent meg *A Négyeskönyv büntetőjogi elvei* című munkája. Tehetségének és családi háttérének köszönhetően karrierje gyorsan ívelt felfelé. Degré indulását és életét is a felső középosztályhoz tartozó hivatali csúcselít akkoriban szokásos pályakezdése jellemezte. 1937. február 24-én berendelték szolgálatra a m. kir. igazságügy-minisztériumba. Állását a magánjogi és közigazgatási jogi osztályon – ahol hitbizományi ügyekkel foglalkozott – március 1-jén foglalta el. Főnöke, Sárffy Andor kúriai bíró volt. Még ebben az évben törvényszéki jegyző lett, ami 30 pengő fizetésemelést jelentett számára. Degrét a m. kir. Pázmány Péter Tudományegyetem Jog- és Államtudományi Kara 1939. november 24-én tartott rendkívüli ülésén hozott határozatával „A magyar magánjog, perjog és büntetőjog története” című tárgykörből egyetemi magántanárrá képesítette. Eckhart Ferenc ugyan késleltette a cím elnyeré-

4 Illés József járta ki számára, A Quadripartitum perjoga c. dolgozatáért.

5 Baranya Megyei Levéltár hangarchívuma. Degré Alajos visszaemlékezései (= Degré Alajos visszaemlékezései).

6 Személyi anyag (589/1936. jksz. alatt kiállított oklevél). A bírói vizsgára készül Degrének olyan vizsgadrukkja volt, hogy le akarta mondani az első időpontot. Édesapja beszélt le a halasztásról, aki el is kísérte a vizsgára (Degré Alajos visszaemlékezései).

sét,⁷ de Angyal Pál támogatta azt. A képesítést a m. kir. vallás és közoktatásügyi miniszter 1940. január 23-án hagyta jóvá és erősítette meg.⁸ Ekkor írta meg a *Magyar halászati jog a középkorban* című munkáját, melyet komoly szakmai figyelem kísért. Ez időben pályázta meg az 1940-ben Kolozsváron létrehozott magyar egyetem jogi katedróját is, de az állást végül – Eckhart javaslatára – Bónis György kapta meg.⁹ Közben 1939. december 31-én az akkor 30 éves Degré Alajost kinevezték a pestvidéki kir. törvényszékhez bírónak, s berendelték további folytatólagos szolgálattételre az igazságügy-minisztériumba. Bírói esküjét 1940. január 10-én tette le. 1940 őszétől 1944-ig minden félévben előadott valamilyen áttekintő magánjogi stúdiumot az egyetemen. Hivatali előmenetele is jól alakult. 1940. december 30-án miniszteri titkárrá nevezték ki,¹⁰ esküjét 1941. január 8-án Lutilszky Jenő, az elnöki osztály vezetője előtt tette le. Bírói besorolás alapján megállapított magasabb illetményét miniszteri titkárként is megtarthatta. Itt Degré munkatársa volt Bibó István is, aki egyetemi magántanári címmel, s ugyancsak miniszteri titkári besorolással dolgozott az igazságügy-minisztérium magánjogi osztályán. Ekkor a miniszter az a Radocsay László volt, aki az 1939 és 1944 között meghozott zsidótörvények és rendeletek egyik fő felelősének számított.¹¹

Degré Alajost 1941. április 5-én fegyvergyakorlatra hívták be, ahonnan május 6-án szerelt le. Feltehetőleg ekkor bízhatta meg Sárffy Andor a Magánjogi II/b ügyosztály ügykörébe bevont „Az ügynevezett szombatosok és ivadékaik származásának igazolására vonatkozó tanúsítványok kiadásával kapcsolatos ügyek” miniszteri biztosi feladataival, melyet 1944. október 5-ig referált. Természetesen ez a megbízás nem volt minden előzmény nélküli. Radocsay 1939. november 9-i beiktatását követően a vezetése alatt álló minisztériumban már decemberben megindult az ügynevezett erdélyi szombatosok történetének, származásának, jogi és vallási viszonyaiknak gondos tanulmányozása.¹² Erre azért volt szükség, mert a zsidók közéleti és gazdasági térfoglalásának korlátozásáról szóló, s Teleki Pál miniszterelnöksége alatt meghozott 1939:IV. törvénycikk (II. zsidótörvény)¹³ végrehajtása során felmerült néhány olyan eset, amelyben „nem zsidó, székely származású személyek zsidó – vagy nem zsidó – voltak

7 Oklevéltani kutatásokon alapuló munkáját hiányolta (Degré Alajos visszaemlékezései).

8 Személyi anyag. Továbbá: „nem azért szereztem meg a magántanári képesítésemet, hogy az a pályán tekintélyt adjon, hanem mert jogtörténész professzor akartam lenni. És ez volt az első lépcső” (Degré Alajos visszaemlékezései).

9 Degré nehezményezte, hogy Eckhart a jóval fiatalabb Bónist javasolta kinevezni a katedrára.

10 Személyi anyag. (44 928/1940. I. M. E. rendelet.)

11 Radocsay László igazságügy-miniszter: 1939. nov. 9–1944. márc. 22. Ld. *Bölcöny József: Magyarország kormányai 1848–1975*. Bp. 1978. (A Magyar Országos Levéltár kiadványai IV. Levéltár-tan és történeti forrástudományok 2.) 275.

12 Magyar Országos Levéltár (= MOL) Igazságügy-minisztérium Levéltára (= IM) K 579 Általános iratok 1939–1944 90. cs. 33 403/1944. 779.

13 1939. évi IV. törvénycikk a zsidók közéleti és gazdasági térfoglalásának korlátozásáról. Ld. 1939. évi országos törvénytar. Bp. 1939. 91–102. Kihirdetve: 1939. máj. 5-én.

megállapítása” vált szükségessé a visszacsatolt területeken. A minősítendő személyek felmenői ugyanis – úgynevezett erdélyi szombatos meggyőződésük folytán –, e vallás szabad gyakorlása érdekében a 19. század közepén lettek az izraelita hitfelekezet tagjai.

De kik is voltak azok a „zsidózó”¹⁴ szombatosok, akiknek ügye feltétlen megoldást kívánt?

Az erdélyi szombatoság (héberül: *shomrei shabbat*), a reformáció legkésőbbi ágából, az antitrinitárius irányzathól fejlődött ki a 16. század utolsó évtizedeiben, s főként a székely vidéken terjedt el, de megtalálható volt Kolozsvárott, Tordán, és Marosvásárhelyen is. A szombatosok megszakították minden kapcsolatot a keresztény egyházakkal, Mózes öt könyvét tartották magukra nézve kötelezőnek.¹⁵ A szombatot szigorúan betartották. A szombatoság a 16. század végén, Dávid Ferenc unitárius püspök országgyűlési elítéltetése nyomán az unitárius vallás túlhajtásából keletkezett. Legkiválóbb vezetőjük Péchi Simon, akit Bethlen Gábor kancellári méltóságba is emelt, kitűnő hebraista volt. Az 1590-es évek elején több évet töltött zsidók között Konstantinápolyban, Egyiptomban és Észak-Afrikában, de hosszú ideig élt a szefárd zsidók között, akiktől a nyelvet is megtanulta. Ismerte a zsidó szertartásokat is, s ő rakta le bibliafordításával, a szombatosok imakönyvével a szombatoság liturgiai alapjait.

Terjedésének csak I. Rákóczi György fejedelem 1638. évi, rendkívüli szigorral végrehajtott eljárása vetett véget, amikor is a szombatosokat (zsidózókat) az országgyűlés által kiküldött dési bíróság elé idézték, s mint hűtleneket elítélték. A hűtlenségnek a fejjesztésre vonatkozó részét ugyan nem hajtották végre, de a vagyonukat elkobozták, rabságra ítélték és közmunkákkal foglalkoztatták őket. A Péchi korában Udvarhely, Maros, és Csíkszék falvaira kiterjedő 20–30 ezer főnyi szombatos felekezethől az azt követő évszázadokra nem sokan maradtak meg, de a Szentersébeten, Szentdemeteren, Csöbön, Székelyszálláson, Véckén, Bordoson, Nagyernyén, és legfőképp Bözödújfalun és környékén élő szombatosok ellen 10–20 évente bírói hatalommal kellett fellépni.

Az erdélyi szombatoság története a 19. század második felében újabb fordulatot vett. A szombatosok – érintkezésbe lépve a zsidókkal – arra a meggyőződésre jutottak, hogy szombatos hitelveiket szabadabban gyakorolhatják, ha az izraelita hitfelekezet tagjai közé lépnek. Röviddel az emancipációs törvény (1867:XVII. tc.) után, 1869-ben Bözödújfalun több mint száz székely szombatos áttért a zsidó vallásra, s az ortodox irányzathoz csatlakozott. 1874-ben zsinagógát is építettek maguknak, vallási vezetőjük 1900-tól 1944-ig R. Yichak ha-Lévi Hirsch lett. Bözödújfaluba számos zsidó is került, akik a most már magukat izraelitának valló – addig egymás között házasodó – szombatos székelyekkel sok esetben össze is házasodtak, tehát együtt éltek a tiszta nem zsidó származású

14 A 17. századi erdélyi törvények szóhasználata (zsidózók – judaisantes).

15 *Moshe Carmilly-Weinberger: A zsidóság története Erdélyben (1623–1944)*. Bp. 1995. 54.

szombatos székelyek a vegyes házasságból származókkal. A keresztény vallások történetében másutt ilyen jellegű szellemi-vallási fordulatról nem tudunk.¹⁶

Erdélyben néhány száz olyan izraelita vallású személy élt ekkor, aki származására nézve nem volt zsidó, és akinek a zsidókkal azonos elbánás alá vonása ellenkezett volna a korabeli Magyarország fajvédő, s a zsidók jogait korlátozó törvényének szellemével. Ezért az 1941. év elején, közvetlenül az észak-erdélyi területek visszacsatolása után, magyar kormánybiztos járt Bözödújfaluban, s akit lehetett, hatósági rábeszéléssel a zsidó hitről visszatérítettek valamelyik keresztény vallásba, katolikusba, vagy unitáriusba. Mindezekről Móricz Zsigmond is hírt adott, mikor 1941 nyarán tett erdélyi látogatása alkalmával felkereste a bözödújfalusi székely szombatosok akkor meglévő közösségét.¹⁷ Az általa készített interjú szerint azzal fenyegették meg őket, hogy elveszíthetik nyugdíjukat, házaikat, földjeiket, mindenüket, mert „a kormánybiztos kihirdette, hogy aki át nem tér, annak nincs helye a magyar hazában, s még el is úzik”.¹⁸

Ennek nyomán az ottani szombatosok túlnyomó része az izraelita hitfelekezetet elhagyva keresztény hitfelekezetre tért át. Mindezen információkat, s 1944-ig tartó kálváriájukat, továbbá az igazságügy-minisztérium Degré Alajos által kidolgozott jogi álláspontját, a megoldásra tett javaslatait egy az általa 1944. május 22-én jegyzett, s Antal István¹⁹ miniszter számára a szombatoskérdésről készített, minisztertanácsi előterjesztés tárgyaként beterjesztett Pro Memoria-ból²⁰ ismerhetjük meg.

Ez alapján a „szombatosivadékok” érdekében a második zsidótörvénynek a visszacsatolt keleti és erdélyi területen való alkalmazása tárgyában kiadott 2220/1941. M. E. számú rendelet 23. §-a²¹ lehetővé tette, hogy a törvényhatóságok első tisztviselője a 7720/1939. M. E. számú rendelet²² 64. §-ának megfelelő alkalmazásával tanúsítványt adjon ki arról, hogy a tanúsítványban megnevezett személy erdélyi szombatos, vagy ivadéka, származásánál fogva nem zsidó, a tanúsítvány kiadása iránti kérelem előterjesztése idején nem tagja az izraelita hitfelekezetnek, s ennek okán nem zsidónak minősül.

Ezt követően a harmadik zsidótörvény (1941:XV. tc.)²³ meghozatala során szükségessé vált a törvényhozó számára annak megállapítása is, hogy az erdélyi

16 I. m. 212.

17 *Móricz Zsigmond*: A szombatosok közt. Kelet Népe 1941. júl. 1. 1–5.

18 I. m.

19 Antal István igazságügy-miniszter 1944. márc. 22–1944. aug. 29. Ld. *Bölcsey J.*: i. m. 210–211.

20 MOL IM K 579 90. cs. Pro Memoria.

21 A m. kir. minisztérium 1941. évi 2220. M. E. számú rendelete, a zsidók közéleti és gazdasági térfoglalásának korlátozásáról szóló 1939:IV. törvénycikk egyes rendelkezéseinek a visszacsatolt keleti és erdélyi területen alkalmazásáról. Ld. *Magyarországi rendeletek tára*. 1941. I. Bp. 1942. 324.

22 A m. kir. minisztérium 1939. évi 7720. M. E. számú rendelete, a zsidók közéleti és gazdasági térfoglalásának korlátozásáról szóló 1939:IV. törvénycikk végrehajtásáról. Ld. *Magyarországi rendeletek tára*. 1939. II. Bp. 1940. 1173–1206.

23 1941. évi XV. törvénycikk a házassági jogról szóló 1894. XXXI. törvénycikk kiegészítéséről és módosításáról, valamint az ezzel kapcsolatban szükséges fajvédelmi rendelkezésekről. Ld. 1941. évi országos törvénytar. Bp. 1941. 95–99.

szombatosivadékok e törvénycikk alkalmazása szempontjából mennyiben minősülnek nem zsidónak. Ezért a törvény 16. §-a úgy rendelkezett, hogy az úgynevezett erdélyi szombatos vagy ivadéka, aki származásánál fogva nem zsidó (1941:XV. tc. 9. §, 1939:IV. tc. 1. §) és nem tagja az izraelita hitfelekezetnek, mind e törvény 9., 10., 14., és 15. §-ának, mind a zsidókra vonatkozó egyéb jogszabályoknak alkalmazása szempontjából a nem zsidókkal esik egy tekintet alá. Az ez alapján meghozandó részletes szabályok megállapítására, ideértve az igazolás módozatait is, a törvény 16. §-ának második bekezdése az igazságügy-minisztert hatalmazta fel. Ezt követően adta ki Radocsay László 1941. október 3-án a 71 000/1941. I. M. számú rendeletet.²⁴ E rendelet szerint annak igazolására, hogy valaki, mint úgynevezett erdélyi szombatos vagy ivadéka a nem zsidókkal esik egy tekintet alá, kizárólag az igazságügy-miniszter által kiadott tanúsítvány szolgált. Az olyan személytől pedig, aki erdélyi szombatos származását e rendelet értelmében az igazságügy-miniszter által kiállított tanúsítvánnyal igazolta, nem zsidó származásának igazolása céljából, hatósági eljárások során további okiratok felmutatását követelni nem lehetett. Mindezekre azért volt szükség, mert az erdélyi szombatosivadékok nem zsidó származását az egyébként előírt eszközökkel,²⁵ anyakönyvek hiányában, s továbbá, mert az üldözött szombatosok gyakran álneveket, majd az izraelita vallásra térésük után zsidó utóneveket vettek fel, nehézségekbe ütközött.²⁶ A nem zsidó származás bizonyítását tehát mechanikusan szabályozni nem lehetett, hiszen a bizonyítás céljából a legkülönbözőbb könyvészeti, illetve levéltári forrásokat kellett felhasználni, ugyanakkor ezek bizonyító erejének megállapításához olyan speciális jogi, történelmi és jogtörténeti ismeretre volt szükség, melyet minden törvényhatósági tisztviselőtől nem lehetett megkívánni. A hatóságoknak persze jogukban állt a problematikus esetekben felvilágosítást kérni az igazságügy-minisztertől. A 71 000/1941. I. M. számú rendelet 2. §-a azt is elrendelte, hogy a kiadó a tanúsítványban tüntesse fel azt a tényt, hogy a megnevezett személy a zsidókat érintő minden jogszabály alapján, vagy csak egyes jogszabályok alkalmazása alapján esik a nem zsidókkal egy megítélés alá. Ez annak alapján volt lehetséges, hogy egyértelművé tették a tanúsítványban szereplő személy teljes nem zsidó származását, avagy feltüntették azt a tényt is, hogy esetleg zsidó felmenővel is rendelkezett. A minisztérium több ügyosztályának véleményezését követően a

24 A m. kir. igazságügy-miniszter 1941. évi 71 000. I. M. számú rendelete, az úgynevezett erdélyi szombatosok és ivadékaik származásának igazolásáról. Ld. Magyarországi rendeletek tára, 1941. III. Bp. 1942. 3494–3495.

25 7720/1939. M. E. 1. §, 70 000/1941. I. M. 6–8. §.

26 „Végül az izraelita hitfelekezetre áttért bözödújfalusi szombatosok keresztény utóneveit az ott működő anyakönyvvezető rabbik, vagy tanítók gyakran megváltoztatták, és őket lengyelzsidó (jiddis) utónéven jegyezték be az anyakönyvbe. Ezért a bözödújfalusi izraelita felekezeti anyakönyv tele van Nagy Hiller, Lőrinc Zélig, Kovács Rivke és ehhez hasonló nevekkel, amelyeket természetesen ebben az alakban a korábbi keresztény anyakönyvekben hiába keresnők.” (Degre Alajos megfogalmazása. Pro Memoria.)

Radocsay László vezette tárca állást foglalt abban a kérdésben is, hogy a részben zsidó származású szombatosok mely esetben jogosultak a tanúsítvány megszerzésére, s azokkal milyen korlátozásokkal élhetnek. Állásfoglalásában kifejtette, hogy a nem zsidó származás megállapítása során különbséget kell tenni aszerint, hogy a kérelmezőnek 4, 3, 2, vagy csupán egy nagyszülőjéről sikerült bizonyítani, illetve valószínűsíteni nem zsidó származását. Akinek egyik nagyszülője sem volt zsidó származású, az az 1941:XV. tc. 9. §-ának és az 1939:IV. tc. 1. §-ának megfelelő alkalmazásával minden korlátozás nélkül nem zsidónak minősült. Ugyancsak így kellett eljárni azok esetében is, akiknek három nagyszülője volt nem zsidó származású. Ezen esetekben azonban a kérelmezőnek az 1941:XV. tc. 9. §-ának harmadik bekezdése alapján tilos volt házasságot kötni zsidó, illetve olyan nem zsidó személlyel is, akinek két nagyszülője az izraelita hitfelekezet tagjaként született. Mindezen tényt a tanúsítványban is fel kellett tüntetni. A legneuralgikusabb minősítése, elbírálása a két zsidó és két nem zsidó nagyszülőtől származó szombatosivadékoknak volt (félvérek). A Radocsay által vezetett minisztérium ezen kérdés eldöntésénél az 1941:XV. tc. 9. §-ának harmadik bekezdését vette figyelembe. Ez alapján a félvérek zsidó vagy nem zsidó minősítését – aszerint, hogy ők maguk vagy zsidó származású szülőik mikor tértek át a keresztény hitfelekezetre – áttérésük időpontja döntötte el. Ez a gyakorlat azonban nem a hatályos törvények pontos értelmezésén alapult, hiszen a törvény értelmében a szombatosivadékok áttérésük időpontjától függetlenül nem zsidóknak minősültek abban az esetben, ha a kérelem előterjesztésekor már nem voltak tagjai az izraelita hitfelekezetnek. A minisztérium liberális gyakorlata szerint ezen esetekben ők – arra való tekintet nélkül, hogy mikor lettek keresztény vallásúak – teljes jogú nem zsidóknak minősültek, s csupán a tanúsítványban tüntették fel azt a kitétel, mely szerint nemcsak zsidóval volt tilos házasságot kötniük, hanem olyan személlyel is, akinek akár egy nagyszülője is az izraelita hitfelekezet tagjaként született. A szombatos félvérek ügyének kedvező elbírálása azon a megfontoláson alapult, miszerint „a szombatosivadékok nagy része Erdélyben, a Székelyföldön egy tömbben él, s feltehető, hogy a székelység asszimilációs erejének következtében ezen szombatos félvérek nem zsidó, hanem székely felmenőik gondolat- és hitvilágát, jellemét követik”.²⁷ Habár a Közigazgatási Bíróság ezzel ellentétes gyakorlatot követett,²⁸ a minisztérium következetesen kitartott e megengedőbb megoldás mellett.

A három zsidó és egy nem zsidó szombatos nagyszülőtől származottak részére a miniszter csak abban a kivételes esetben adott tanúsítványt, ha a férfi kérelmezőnek atyái nagyatyja, nő kérelmező esetén anyai nagyanyja volt nem zsidó szombatos, zsidó felmenőiről pedig igazolni tudták azt, hogy az 1849. évi január

27 Uo.

28 Azt az elvet követte, hogy származására nézve nem zsidónak az erdélyi szombatosivadék is csupán abban az esetben volt tekinthető, ha négy nagyszülője közül legfeljebb egy volt zsidó származású.

1. előtt született legközelebbi zsidó felmenőik Magyarország területén születtek.²⁹ A Radocsay vezette minisztérium az ilyen – háromnegyed részben zsidó származású – kérelmező személyek részére is csak olyan értelmű tanúsítványt adott ki, amelyben a megnevezett személy az 1939:IV. tc. (II. zsidótörvény) alkalmazása szempontjából nem zsidónak minősül ugyan, de a tc. 1. §-a hatodik bekezdésében meghatározott korlátozások alá esett, a harmadik zsidótörvény, valamint a zsidókra vonatkozó egyéb jogszabályok alkalmazása szerint pedig zsidónak minősült. A miniszter 1944-ig mindössze 16 ilyen tartalmú tanúsítványt állított ki.³⁰

A bözödújfalusi székely szombatosivadékok tömegesen (64 fő) csak 1942. április 6-án kelt, az igazságügy-miniszterhez címzett levelükben kérték a – 71 000/1941. I. M. számú rendelet 1. §-ában meghatározott – tanúsítvány kiállítását nem zsidó származásukról, s szombatosivadék mivoltukról.³¹ Kérelmük elbírálásának sürgősségét a kiadott földbirtok zár alá vételi rendelkezésekkel indokolták.³² Előadták, hogy valamennyien szegény sorsú kiscgazdák, s a tanúsítvány kiadásához szükséges okiratok beszerzése, valamint elküldése súlyos anyagi terhet jelentene számukra. Épp ezért azt kérték a minisztertől, hogy ügyük tárgyalására a minisztérium egyik munkatársát a helyszínre küldje ki, aki ott az anyakönyveket is megtekintve a szükséges tanúvallomásokot felvehetné. Ahogy fogalmaztak: „Tekintettel arra, hogy sokan vagyunk, valamennyien ugyanabban a községben születtünk, és felmenőink is Bözödújfalun születtek és éltek, a származásunkra vonatkozó összes adatok, anyakönyvek, tanúk Bözödújfalun találhatóak.” Kérelmük végén a szombatosok a tisztviselő kiküldésével járó költségek viselését is magukra vállalták. A kérelmezők közül hárman, János Áron országgyűlési képviselő kíséretében még a kérelem benyújtása előtt felkeresték a szombatosüggyel megbízott Degré Alajost, s kérték a rendes eljárás gyorsítását. Előadták, hogy szombatos származásuk bizonyítására nagyobb számú felekezeti anyakönyvi kivonatra volna szükség, amelynek kiállítása, még ha illetékmentes is, meglehetősen költséges, s a községi bizonyítványok is rendes díjszabás alá es-

29 „A kérelmező személy ez esetben ugyanabban a helyzetben volt, mint az 1939:IV. tc. 1. §-a harmadik bekezdésének a) pontjában meghatározott személyek. Azt a hiányt pedig, hogy 1919. évi augusztus 1. előtt nem vált keresztény hitfelekezet tagjává, pótolta az, hogy neme szerinti nagyszülője érvénytelenül (1895 előtt) lépett be az izraelita hitfelekezetbe. Tehát ennek neme szerinti gyermeke és neme szerinti unokája is az ő vallását követve, jogi szempontból keresztény hitfelekezet tagjaként született.” (Pro Memoria 785–786.)

30 Az ilyen tanúsítvánnyal ellátott személyek az 1200/1944. M. E. sz. rendelet, valamint a zsidók jogviszonyainak rendezése tárgyában ezt követően kiadott egyéb rendeletek alkalmazása szempontjából zsidóknak minősültek.

31 MOL IM K 579 88. cs. 28 096/1942. 552–556.

32 Az 1939:IV. tc. alapján a mezőgazdasági ingatlanoknak átengedésre kötelezés útján történő megszerzése és földbirtokpolitikai célokra felhasználása. A m. kir. földművelésügyi miniszter 1942. évi 941. eln. számú rendeletével hozta létre az erdélyi földbirtokpolitikai főosztályt, s döntött szervezeti és működési szabályzatának megállapításáról. A főosztály székhelye Kolozsvár lett.

nek. Degré azonnal intézkedett, s az elnöki osztályhoz a következő javaslattal élt. Korábbi tapasztalatára hivatkozva támogatta a kérelmezők ügyének gyors elbírálását, mondván, még a problémamentes tanúsítványok kiállítása is csak 6–8 héttel az okiratokkal felszerelt alapkérelem benyújtása után volna lehetséges. Megjegyezte, hogy a korábbi kérelmezőkkel ellentétben, a mostaniak kevésbé jómódúak, mindannyian szegény sorsú kisgazdák. Megállapította, hogy a 7720/1939. M. E. rendelet 68. §-a értelmében a nem zsidó származás bizonyítása céljából kiállított állami anyakönyvi kivonatok díjtalanok, s a felekezetiért is csak egy pengő kérhető. A községi bizonyítványok költséges kiállítása helyett a helyszínen történő tanúkihallgatásokat javasolta. Tényleges költségként csak a II. osztályú gyorsvonat, illetve autóbusz menetjegyét, valamint a VII. fiz. osztálybeli előadó 7 napos kiküldetésének 102 pengős összegét említette. Ez alapján – javasolta – egy kérelmezőre fejenként mindössze 2 pengő 20 fillér esne. Megjegyezte ugyanakkor azt a tényt is, hogy a folyamodók a személyes megjelenés alkalmából 110 fő kérelmét tolmácsolták, de az írásban beadottat már csak 64-en írták alá. Mindezek ellenére megvalósíthatónak tartotta a kiküldetés útján történő bizonyítás felvételét, a tanúkihallgatások jegyzőkönyvezését, az anyakönyvi adatok megvizsgálását, az általa megszerkesztett űrlapok kitöltését, az egyes kérelmezőkről készített részletes jelentések megtételét, s az ez alapján történő miniszteri határozathozatalt. Az elnöki osztály hozzájárult a Degré által megfogalmazottak elvégzéséhez, s a minisztérium értesítette is a folyamodókat, a községi előjárókat, s az állami, valamint a különböző felekezetek anyakönyvvezetőit, hogy a megjelölt időpontban álljanak a kiküldött előadó rendelkezésére. A kincstár az igazságügyi kormányzat tekintélyének megóvása érdekében fedezte a felmerülő költségeket is. Degré nem tartotta valószínűnek, hogy a szombatos származás megállapítása ügyében további tömeges kérelem érkezen, s a bizonyítások bözdújfalui felvételére május 11-ét tűzte ki.

Degré Alajos az általa készített 129 pontos űrlappal érkezett Bözdújfaluba, amely a folyamodóra, atyjára, anyjára, atyai nagyatyjára, atyai nagyanyjára, anyai nagyatyjára, anyai nagyanyjára, valamint a kérelmezők dédszüleire vonatkozó kérdéseket tartalmazta. A hatósági eljárásra, az akkor 15 éves Kovács András szociológus – a székely szombatosok 16. századi kálváriájának írója³³ – a következőképpen emlékezett: „mindannyiunkat sorra egy fényképezőgép elé szólítottak, s nem tudtuk, minek nekik a mi képünk. Nálam megmaradt belőle egy, hiszen ez az első olyan fényképem, amelyen nem az osztállyal, hanem egyedül állok. [...] A fényképész után megjelent a faluban a kormánybiztos. A nevére nem, de a hivatali címére még most is emlékszem. Sőt a felesége színes napernyőjére is, mert nyár volt, meleg, de olyat a falu még nem látott, hogy valaki a feje fölötti árnyékot magával sétáltassa az utcán, sőt a mezei ösvényeken is. Most már tudom, a nagysága egy kis potyanyaralásra utazott, tehette, mert férje otthon méltóságos úr volt, itt még több, hatalmas, mint a Jóisten, mert tőle függ-

33 Kovács András: Vallomás a székely szombatosok perében. Bp. 1983.

tünk. Mi szállítottuk engedelmesen mindenféle papírosokon őseinket, hogy ő mindegyiket mérlegre tegye, s az eredmény alapján leszázalékoljon: ennyit érünk, ez vagyunk. Mindezt tanúsítványba foglalta, miszerint nem zsidóknak vagyunk tekintendők. Emlékszem a fogalmazásra is. És a »de«-jükre. De: tilos házasságot kötnünk olyannal, aki egészében vagy bizonyos százalékig annak tekintendő. Tizenöt évesen nem szándékoztam házasságot kötni semmiféle százalékkal, de ugye, bámulatos, hogy még a te majdani házasságodról is gondoskodni akarva, milyen bizakodó volt saját élettartamát illetően az a gonosz hatalom!”³⁴

Geréb Kálmán a hajdani bözödújfalui bíró emlékezett a miniszteri biztos nevére is: Degré Alajosnak hívták.³⁵

A minisztériumi előadó rendkívüli jogi precizitással, az anyakönyvek tömkelegét átnézve, a hatályos jogszabályok alapján dolgozott. A kiadandó tanúsítványok alapját képező rendeletek lehetséges liberális gyakorlatáról persze nem volt tiszte tájékoztatni azokat, akik csak a hatalom emberét és a magyarországi törvények végrehajtóját látták benne. „*A törvény*, még ha sokak számára hátrányosan, megkülönböztetően igazságtalanul, megalázóan is, de kordában tartja a szenvedélyeket, az ösztönöket. [...] A törvény mögött évszázadokon át létezni lehetett. [...] *az öldöklést, emberirtást törvénybe nem iktatja istenfélő ember.*”³⁶

A törvény védelmében ekként reménykedtek a kisebbségi létből szabadult erdélyi magyarok, zsidók, nem zsidók, mikor a visszacsatolás megtörtént.

Degré Alajos egyenként kihallgatta a kérvényt aláírókat, a kiskorú gyermekek helyett szüleiket kérdezte. A felek által előadott adatokat ellenőrizte az anyakönyvekben, s annak eredményét jegyzőkönyvben rögzítette. Az 1895 utáni időszak vizsgálatánál a bözödi állami anyakönyv adatait használta. Bözödújfalun már a 18. század utolsó évtizedeitől a római katolikus, 1848-tól az unitárius anyakönyvet is vezették. A reformátusokat itt nem anyakönyvezték, a helyieket a bözödibe jegyezték. Az unitáriusok szórványos adataival a kőrispataki unitárius anyakönyvben is találkozott. A kérelmezők adatait, s a javaslatokat külön előadóívek tartalmazták. A folyamodókat külön sorszámokkal látták el, mert a rokonházasság gyakorisága miatt a kérelmezők felmenői a legtöbb esetben rokoniak voltak egymásnak. Így a későbbi folyamodók ügyeinél a származás részletesebb vizsgálata helyett csak utalás történt a már tárgyalt felmenőkre.

Degré a tanúsítvány kiadására tett javaslatainál olyan gyakorlatot követett, mely szerint azon kérelmet, amelyben a folyamodó anyai nagyatyja ugyan izraelita vallású volt, de ő az izraeliták egyenjogúságáról szóló 1867:XVII. tc. és a törvényesen bevett keresztény vallásfelekezetek viszonyosságáról szóló 1868:LIII. tc. rendelkezéseinek megsértésével jogellenesen tért át, azt érvénytelennek nyilvánította.³⁷ Minthogy pedig az érvénytelen áttérést úgy kellett tekinteni, mint ha az

34 I. m. 417–418.

35 Szávai Géza: Székely Jeruzsálem. Bp. 2000.

36 I. m. 356.

37 Pro Memoria.

meg sem történt volna, Degré arra a megállapításra jutott, hogy a folyamodó anyai nagyatya az apa vallását követve voltaképpen a keresztény hitfelekezet tagjaként született. Így sorozatban javasolta megadni a tanúsítványt olyan szombatosösktől származó kérelmezőknek is, akik két, ily módon keresztény hitfelekezet tagjaként született nagyszülőtől és két zsidó nagyszülőtől származtak.

A tanúsítványért folyamodók elutasításának leggyakoribb indoka az volt, ha a kérelmező nem tudta minden kétséget kizáróan bizonyítani az együttesen megkövetelt három tényt.

1. a kérelmező személy erdélyi szombatosok ivadéka;
2. a kérelmező személy származásánál fogva nem zsidó;
3. a kérelmező személy nem tagja az izraelita hitfelekezetnek.

A szombatosok megítélésénél az 1939:IV. tc. és az 1941:XV. tc. 9. §-ának elveit kellett alkalmazni, s nem lehetett nem zsidó származásának minősíteni azt, akinek nagyszülei közül három zsidó származású volt. A harmadik zsidótörvény 16. §-a ugyanis csupán annyiban tett kivételt a szombatosok esetében a második zsidótörvény 1. §-ának és a harmadik zsidótörvény 9. §-ának alapvető rendelkezései alól, hogy az erdélyi szombatosok származásának vizsgálatát nemcsak a nagyszülőig bezárólag, hanem szélesebb körben is lehetővé tette. Továbbá a szombatosivadékok nem zsidó jellegét függetlenné tette attól a ténytől, hogy a minősítendő személy mikor tért át az izraelita hitfelekezetről keresztény hitfelekezetre, illetve mikor lépett ki onnan. A kivétel semmi esetre sem vonatkozhatott a szombatosivadékok származásának vizsgálatára, hisz a róluk szóló rendelkezés célja épp az volt, hogy aki származásánál fogva volt nem zsidó, az ne minősüljön zsidónak akkor sem, ha felmenői, mint erdélyi szombatosok, áttértek az izraelita hitfelekezetre.³⁸

A gyakorlatban előfordult olyan eset is, mikor a szülők megkaphatták a minden korlátozástól mentes tanúsítványukat szombatos voltukról, azonban kis-korú gyermekeik esetében kimondták, hogy a nevezettek, mint erdélyi szombatosok ivadékai a második zsidótörvény alkalmazása tekintetében ugyan nem tekintendők zsidóknak, viszont alkalmazni kell rájuk e tc. 5. §-ának első bekezdésében, továbbá a 6., 7., 10., 15., 16. §-aiban és a 19. §-a második bekezdésében megállapított korlátozó rendelkezéseket. Egyben kimondták, hogy ők a harmadik zsidótörvény alkalmazása szempontjából a zsidókkal esnek egy tekintet alá.³⁹

Az elutasító határozatok ellen, annak kézbesítésétől számított 15 napon belül a folyamodó – az igazságügy-minisztériumnál előterjesztett – panasszal élhetett a m. kir. Közigazgatási Bírósághoz. A bíróság a benyújtott panaszok majdnem mindegyikét elutasította.

Degré igazságügy-minisztériumi tevékenysége alatt többször is bevonultatták fegyvergyakorlatra. Először 1943. május 1-jétől június 12-éig, majd 1943.

38 MOL IM K 579 87. cs. 78 241/1941. 409–426.

39 MOL IM K 578 88. cs. 28 096/1942. 400–407.

szeptember 16-tól december 7-éig katonáskodott.⁴⁰ Még az év végén, 1943. december 31-én miniszteri osztálytanácsosi címet és jelleget kapott.

Magyarország német megszállását követően, 1944. március 22-én új igazságügy-minisztert neveztek ki, Antal István, korábbi IM-államtitkár, nemzetvédelmi-propaganda-miniszter személyében.⁴¹ Ekkortól már sorozatban jelentek meg a zsidók jogállását korlátozó intézkedések. Mindezek azonban nem változtattak a korábban kiadott tanúsítványok azon jellegén, melyet a legalább két nem zsidó nagyszülőtől származó erdélyi szombatosivadékoknak adtak ki, s amelyen azt is feltüntették, hogy a tanúsítványban megnevezett személy a harmadik zsidótörvény alkalmazása szempontjából is a nem zsidókkal esik egy tekintet alá.⁴² Ennek ellenére több esetben is előfordult, hogy ezen tanúsítványokat a közigazgatási hatóságok – nem zsidó minőség igazolására – nem fogadták el, s megkérdőjelezték annak hatályos voltát is. Sőt, a helyi hatóságok – különösen Udvarhely és Maros-Torda megyében – a kiadott tanúsítványtól függetlenül kívánták ezen személyek zsidó vagy nem zsidó minőségét elbírálni. Olyan eset is előfordult, hogy az ottani járási főszolgabíró a m. kir. csendőrség tisztjeinek bevonásával bizottságot alakított, és a két nem zsidó és két zsidó nagyszülőtől származott szombatosokat, mint félvéreket – egyes esetekben a tiszta nem zsidó származásúakat is – önhatalmúlag zsidóknak minősítette, s a tanúsítvánnyal is ellátott személyeket internálta vagy az 1610/1944. M. E. számú rendelet 8. §-a alapján gettóba hurcoltatta anélkül, hogy a tanúsítványt kiállító hatóságot erről értesítette volna. Mikor májusban a csendőrök jöttek a „zsidókat” összeszedni Bözödújfaluba, a „hitet” nézték, s nem válogattak. Vítették azt is, aki „százszázalékos” volt, s vissza is keresztelkedett. A marosvásárhelyi gettó felé tartó szekereken együtt volt a szombatosivadékként megnevezett magyar zsidó, az asszimilált magyar zsidó, s olyan nem zsidó is, akit megtorlásul vittek el, mert segíteni próbált az elhurcoltakon.⁴³ Ráduly István bözödújfalui római katolikus plébános próbált segíteni a gettóba zárt szombatosokon. Vítte a Degrétől kapott tanúsítványokat igazolásul, s mentette ki őket a gettóból. Elhitette a gettó német parancsnokával, hogy vannak olyan zsidók, akik magyarok. Továbbá, hogy van olyan magyar törvény, amely szerint ezek a magyar zsidók „nem zsidók”. És jár nekik a tanúsítvány, hogy nem hurcolhatók gettóba vagy onnan hazaengedhetők. Hivatkozott a „bözödújfalui paragrafusra”, mely menedéket ígért. Sokan voltak azonban olyanok, akik nagyon ragaszkodtak a hitükhöz, s nem fogadták el a menekülést, s olyanok is, akik férjüket, anyjukat nem akarták otthagyni.⁴⁴ Őket a többi zsidóval együtt Auschwitzba deportálták. Mindazok, akik másutt, ezt követően is, szombatos származásukat igazolni tudták, elkerülték a deportálást.

40 Személyi anyag.

41 *Bölcöny J.*: i. m. 210–211.

42 Pro Memoria.

43 *Szávai G.*: i. m. 368–369.

44 I. m. 379.

Az igazságügy-miniszter az általa kiállított tanúsítványoknak az alsóbb fokú hatóságok részéről történő figyelmen kívül hagyását már nem minősíthette csak szórványos eseteknek. Degré, s főnöke, Sárffy Andor május 16-án jelentést tett a miniszternek a jogbiztonságot is veszélyeztető eseményekről. A történeteket azonban nem rosszindulatú önkényeskedésnek, hanem csupán jóhiszemű tévedésnek tulajdonították, s az ügyet országos viszonylatban csekély jelentőségűnek minősítették. Radocsay és Antal minisztersége alatt mindössze 200 olyan szombatos-tanúsítványt adtak ki, amely azt is igazolta, hogy az abban megnevezett személy a harmadik zsidótörvény, valamint a zsidókra vonatkozó egyéb jogszabályok alkalmazása szerint is nem zsidónak minősül. Ezek között 14 tanúsítvány volt olyan, amelynél a folyamodó amúgy is nem zsidónak minősült, de volt szombatos felmenője is. Számukra – különleges helyzetüknél fogva – azért volt fontos a tanúsítvány, hogy igazolni tudják azt, hogy bár harmadik, illetve negyedik nagyszülőjük izraelita vallású volt ugyan, az nem zsidó, hanem erdélyi szombatos származású.⁴⁵

A Degré által jegyzett, s a minisztertanácshoz a miniszter által beterjeszteni szándékozott részletes jelentés szerint, a gyakorlatban meglévő anomáliák ellenére sem kívánta a szombatosügyek problematikájának megoldását az igazságügy a Jaross Andor vezette belügyi tárcának átengedni. Nyomatékosan hangsúlyozta igényét, miszerint ügyelni kell annak elkerülésére, hogy „az erdélyi szombatosok származására nézve nem zsidó ivadékaik a zsidók közé ne taszítassék”. Határozottan kérte, hogy a felmerülő aggályokat a közigazgatási hatóságok kizárólag az igazságügy-miniszterrel közöljék. Mindezek alapján javaslatlalt élt a tárca a minisztertanácshoz, hogy a vitás kérdések elkerülése érdekében a szombatosügyben a *Magyar Távirati Iroda* útján egy sajtóközleményt adhasson ki.

A május végén beterjeszteni szándékolt miniszteri beadvány még augusztus 16-án is – a törvényelőkészítő osztály véleményére várva – az igazságügyi tárcánál hevert. Végül, a még Antal István vezette tárca által kidolgozott, „a nem zsidó származás igazolása tárgyában készített 3400/1944. M. E. rendeletet” – amelyben a szombatosproblémát is megoldani szándékoztak – 1944. szeptember 6-án fogadta el a minisztertanács.⁴⁶ A rendelet nem változtatott azon a korábbi gyakorlaton, mely szerint az úgynevezett erdélyi szombatosok és ivadékaik származásának igazolását továbbra is az igazságügy-miniszternek tartotta fenn. Ugyanakkor a rendelet 14. §-a azt is kimondta, hogy az a szombatos-tanúsítvány, mely a kérelmezőnek csak a második zsidótörvény hatálya alól való mentességét állapította meg, hatályát veszti.

Mindeközben az igazságügynek a politikai viszonyokhoz mért liberális tanúsítványkiadási gyakorlatát több helyről is kifogásolták. A bözödújfalui notabilitás hét tagja, élükön a tanítóval június elsején levelet intézett az igazságügy-

⁴⁵ Pro Memoria.

⁴⁶ MOL Minisztertanácsi iratok. K 27 ME 1944. szept. 6. 5.

miniszterhez – „figyelemmel a haza és a nemzet szempontjából oly nagy fontosságú zsidótörvényekre és rendeletekre, mely a zsidókat kívánja a hazafias magyar nemzet tagjai közül kiközösíteni” –, melyben az Udvarhely vármegye területén lévő bözödújfalui szombatos zsidózók életéről kívántak „tisztá” képet nyújtani.⁴⁷ Sérelemzték, hogy az 1944. május elején gettóba zárt zsidózók túlnyomó része, mint nem zsidó székely szombatos visszatérhetett a faluba. Levelükben leszögezték, hogy véleményük szerint a visszabocsátottak nem szombatosok, hanem „a zsidótól is nagyobb zsidók”. Héberül írt imakönyvekkel rendelkeznek, a zsidó tízparancsolat szerint élnek, körül vannak metélve, s szükségük van a pászkára, s imaköpenyre is. Nemcsak a szombatot ünneplik, hanem az összes zsidó ünnepet – fogalmazott a feljelentés. Meggyőződésük szerint a szombatosoknak a zsidó vallásról történő áttérésük csak a hatóság félrevezetésére szolgált, s ezek után is folytatni fogják a nemzetbomlasztó munkájukat, a feketepiacot, ezzel készítve elő a kommunizmus talaját. Bíralták az olyan vezető szerepet betöltő személyeket, akiknek „hivatásuk volna a Magyar nemzet ébrentartása”, s egyiküket, aki, ahelyett, hogy, „mint május utolsó vasárnapján a vérző magyar hősokról megemlékezne”, a zsidók kiszabadításán fáradozott.⁴⁸ Az igazságügy-minisztérium ezen levél alapján sem tartott szükségesnek semmiféle intézkedést, mondván, ez eddigi elbírálási gyakorlatának legitimitását kérdőjelezné meg.

Súlyosabb kifogásokkal élt viszont szombatosügyben a m. kir. csendőrség központi nyomozóhivatala által június 10-én írt, a korábbi igazságügyi államtitkár belügyminiszterhez, Bonczos Miklóshoz címzett átiratában.⁴⁹ Ebben felülbírálni javasolta az igazságügyi tárca addigi gyakorlatát, s a kiadott tanúsítványokhoz benyújtott okiratok hamis voltára hivatkozva, felülvizsgálni kérte azokat. Bonczos a hozzá eljuttatott javaslatot illetékességből áttette az igazságügy-minisztériumhoz, s az irat a szombatosügyek referensénél, Degré Alajosnál landolt. Degré annak ellenére, hogy korábbi főnöke jól ismerte az igazságügy elbírálási gyakorlatát, szeptember 23-án kelt jelentésében, részletekbe menően indokolta, ha úgy tetszik, védte a korábbi, de akkor a már Vladár Gábor⁵⁰ vezette minisztérium és saját jogi szemléletét, s szedte ízekre a csendőrségnek a tanúsítványkiadásra vonatkozó jogértelmezését. A tanúsítvány kiadásához szükséges feltételek esetében fontosnak tartotta leszögezni, hogy az ivadék szó nyelvtani értelménél fogva már akkor is legitim, ha a minősítendő személynek bármelyik felmenője – akár valamelyik dédatyja vagy dédanyja is – úgynevezett erdélyi szombatos volt. Az, hogy a minősítendő személy ne legyen tagja izraelita hitfelekezetnek, nem jelenthette azt, hogy feltétlenül a keresztény hitfelekezet tagja kellett, hogy legyen, lehetett akár felekezetenkívüli vagy nem keresztény hitfelekezet tagja is.⁵¹ Ezt a feltételt a törvény nem kötötte semmiféle időponttal vagy

47 MOL IM K 579 90. cs. 40 500/1944. 870–872.

48 Nyilván a helyi katolikus plébánosra, Ráduly Istvánra gondoltak.

49 MOL IM K 579 90. cs. 62 137/1944. 925–933.

50 Vladár Gábor igazságügy-miniszter: 1944. aug. 29–1944. okt. 16. Ld. *Bölcöny J.*: i. m. 299.

51 MOL IM K 579 90. cs. 62 137/1944. 925–933.

életkorral össze. Elegendőnek minősült, ha abban az időpontban, amikor a kérelmet beadták, a folyamodó nem volt tagja az izraelita hitfelekezetnek. Degré elismerte, hogy itt eltérés található a 71 000/1941. I. M. rendelet, s a második, illetve harmadik zsidótörvény azon rendelkezései között, mely csak abban az esetben minősített két keresztény és két zsidó nagyszülőtől származó személyt nem zsidónak, ha az születése óta, illetve a második zsidótörvény 1. §-ának második bekezdése szerint, a hetedik életévének betöltése előtt már a keresztény hitfelekezet tagja volt. A zsidótörvények általános rendelkezéseitől a szombatos vallás és vallásváltozás feltételrendszere is különbözött. Degré jelentésében azt is megemlítette, hogy 1944 tavaszáig 15–20 olyan személy részére is kiadtak szombatos-tanúsítványt, akiknek csupán egyetlen nagyszülője volt nem zsidó erdélyi szombatos származású. Megjegyezte azonban, hogy ezen tanúsítványok a 3400/1944. M. E. számú rendelet szeptember 8-i megjelenésével hatályukat veszítették. Az erdélyi szombatos félvérek megítélése kapcsán azt a meggyőződését hangsúlyozta, miszerint a harmadik zsidótörvény „szombatos”-paragrafusának célja nem lehetett más, mint a „tömeghisztéria hatása alatt vallásváltoztatások hátrányos következményeinek” kiküszöbölése. Ezen segítséget pedig indokoltnak látta kiterjeszteni az olyan leszármazókra is, akik nemcsak áttértek az izraelita vallásra, hanem házasságot is kötöttek ilyen vallásúval. Ugyan a magyar fajvédelmi törvény alapján ezen félvérek zsidóknak is minősülhettek volna, de a gyakorlatban az igazságügy-miniszter – a Degré által kidolgozott elvek alapján – a rájuk kedvezőbb nem zsidó minősítést érvényesítette.⁵² Degré a belügyi tárca vezetőjéhez írt válaszában megengedhetetlennek tartotta azt is, hogy bármilyen hatóság vagy köztisztület –, amelynek hivatása a rend fenntartása, s annak érdekében a felsőbbség iránti tisztelet és bizalom erősítése volna” – a minisztérium tanúsítványkiadási gyakorlatát felülbírálja, s előadóit konkrét bizonyítékok nélkül megvádolja. Végül kérte a gyanúsító tényállításokra vonatkozó bizonyítékok beterjesztését, s ennek egyértelmű cáfolata esetén a vesztegetéssel is megvádolt tisztviselők, jelen esetben saját magának az elégtétel szolgáltatását.

Degré 1944. október 5-ig referálta a szombatosügyeket, ugyanis másnap, október 6-án, tartalékos tüzér hadnagyi rangban, katonai szolgálatra vonult be előbb Hajmáskérre, majd a pécsi 4. hadtesthez.⁵³

A nyilas hatalomátvételt követően azonban tovább folytatódtak a minisztérium szombatosügyekben folytatott megengedőbb gyakorlata elleni támadások. A m. kir. honvédelmi miniszter és a honvédség főparancsnoka a „szombatos-paragrafus alkalmazásából eredő egyenlőtlenségek kiküszöbölése” érdekében 1945. február 13-án, Gyepüszálláson átiratot intézett a már Szombathelyen székelő igazságügy-miniszterhez. Azt az általa visszásnak minősített gyakorlatot kifogásolta, mely szerint a származás megállapításánál kedvezőbb helyzetbe kerültek azok a félvérek, akiknek felmenői között szombatosok voltak, mint azok a

⁵² Uo.

⁵³ Személyi anyag. Továbbá: MOL IM Elnöki főosztály, XIX-E-1-b-C5772-1945.

félvérek, akiknek nem izraelita felmenői keresztény (tehát nem szombatos) hitfelekezet tagjaiként⁵⁴ születtek. Az 1945. február 25-én írott, s március 3-án Bátyka Elemér által jegyzett önkritikus igazságügy-minisztériumi válasz szerint a regnáló igazságügyi vezetés ugyancsak elítélte hivatali elődeinek a szombatosügyekben folytatott azon gyakorlatát, mely szerint a félvér szombatos minden esetben nem zsidónak minősítették, ha ő az elbírálás időpontjában nem volt tagja az izraelita hitfelekezetnek. Állásfoglalásuk szerint nem érvényesültek a harmadik zsidótörvény faji szempontjai, mert a származás megállapításánál – helytelenül ugyan –, de mégsem a nagyszülő „faja” volt az elbírálás szempontja, hanem, hogy ő milyen hitfelekezet tagjaként született. E szerint csak azt a szombatos lehetett volna származásánál fogva nem zsidónak minősíteni, akinek legalább három nagyszülője nem izraelita hitfelekezet tagjaként született. Minden más szombatos pedig származásánál fogva zsidónak kellett volna minősíteni.⁵⁵ Meglátásuk szerint a törvényhozó az 1941:XV. tc. 16. §-ával meg kívánta engedni, hogy a szombatosok az izraelita hitfelekezethez tartozott őseik nem zsidó „faját” kimutatva, mentesüljenek a nagyszülők izraelita vallásának hátrányos következményei alól minden olyan esetben, ha a nagyszülőknek csak a vallásuk volt izraelita, vérségileg viszont tiszta nem zsidóknak minősültek.⁵⁶ A honvédelmi miniszternek írott válaszában az igazságügyi tárca egyértelművé tette, hogy nem azonosul elődei szombatosügyben folytatott liberális törvénytárgyaláson alapuló gyakorlatával, s nem is tartja fenn tovább. Végül megfontolandónak tartotta egy olyan törvény előkészítését, amely a zsidó származás elbírálását faji alapra helyezné.

(Degré Alajos egy 1948. november 15-én – a pécsi ítélőtábla elnökének – írt önéletrajzában megemlítette, hogy a szombatosügyben folytatott gyakorlata miatt a nyilas sajtó megtámadta, s Szálasi uralma alatt fegyelmi eljárás is indult ellene.⁵⁷ Az eljárásról, s annak esetleges eredményéről a személyzeti táblázata azonban nem tartalmaz adatokat.)

Degré Alajos 1945 tavaszán csapattestével együtt orosz fogságba esett, s valószínű, hogy a székesfehérvári fogolytáborba szállították. Mindezt feleségének 1945. április 27-én kelt, az igazságügy-miniszternek írott leveléből tudhatjuk, melyben három gyermeke után állami segély kiutalását kérte.⁵⁸ 1945. május 26-án a miniszteri számvevőség a távol lévő Degré fizetésének felét, felesége után utalványozott családi pótlékát, s hadi pótlékát, egyéb illetményeinek érintetlenül hagyása mellett megszüntette.⁵⁹ Degréről legközelebb 1945. június 10-én, a Vas megyei Jánosháza melletti martonfai orosz hadifogolytáborból ér-

54 A korabeli szóhasználat szerint: nem zsidó fajú keresztény.

55 MOL IM K 579 87. cs. 1248/1945. 182–188.

56 Uo.

57 Személyi anyag.

58 Uo.

59 Uo.

kezett hír. Felesége azonnal levelet is írt a miniszterhez, melyben segítségét kérte férje kiszabadítása érdekében.⁶⁰ A következő hír már csak arról szólt, hogy Budapestről július 27-én, fogolyszállító vonattal a Ferencvárosi pályaudvarról tovább szállították. Az igazságügyi tárca 1945 augusztusában átíratot intézett a külügyminisztériumba, melyben a katonai szolgálat teljesítése közben orosz hadifogságba esett igazságügyi alkalmazottak kiszabadításához kért segítséget. Az 58 nevet tartalmazó listán Degré Alajos neve is szerepelt. A *Fegyverszüneti Ellenőrző Bizottság* 1945. március 18-án kelt 26. számú rendelete szerint a fogságból még vissza nem tértekről politikai megbízhatósági szempontokat is figyelembe vevő igazolást kellett csatolni. Az igazságügy-minisztérium elnöki osztályának vezetője 1946. február 28-án a következő igazolást adta Degréről kiszabadítása érdekében. „A nevezett az igazságügy-minisztérium magánjogi ügyosztályának demokratikus felfogású és szociális gondolkodásáról ismert értékes tagja volt, aki – tudomásom szerint – semmiféle politikai tevékenységet nem fejtett ki, politikai pártnak tagja nem volt.”⁶¹ Végül, megérkezve az orosz hadifogságból, Degré Alajos a *Magyar Népjóléti Minisztérium Hadifogolygondozó Kirendeltségének* 1947. szeptember 30-án, 93 112/1947. szám alatt kiállított igazolványának bemutatása mellett, október 1-jén jelentkezett régi munkahelyén, ahol Zajtay Imre miniszteri tanácsos előtt le is tette hivatali esküjét.⁶² 1948. február 11-én Hollán P. Pál miniszteri titkár már az egyetemi magántanári cím után járó, a VI. fizetési osztályra megállapított fizetés 50%-át javasolta megadni számára tudományos pótlékként.⁶³ Degré nem érezte jól magát a megváltozott feladatkörű, fajsúlytalanná váló igazságügyi tárcánál, s – budapesti lakásuk lebombázása miatt – családjá is távol, Hosszúhetényben élt. Emiatt minisztériumi munkája mellett sok időt töltött az igazságügyi tárca kitűnően felszerelt könyvtárában, s ekkor kezdte el kutatni a gyámsági jog történetét. A debreceni jogi katedrai kudarc után, Hajdú Gyula akkori igazságügyi államtitkár javaslatára,⁶⁴ konzultálva Kocsis Mihály pécsi ítéltáblai elnökkel, 1948. október 16-án, Ries István igazságügy-miniszter intencióival egyezően, kezdeményezte közszolgálatának áthelyezését a pécsi ítéltáblára.⁶⁵ Szakasits Árpád köztársasági elnök, s Dobi István miniszterelnök 1949. január 25-én írta alá – 13 más kinevezettel egyetemben – táblabírói kinevezését. A minisztertanácsi előterjesztés szerint „kitűnő elméleti és gyakorlati jogász felkészültségükkel váltak ők érdemessé e státusra, s demokratikus magatartásuk is biztosítékot nyújt arra, hogy a demokratikus igazságszolgáltatásnak megbízható művelői lesznek”.⁶⁶ Mivel Degrének a minisztériumban elég nagy praxisa volt anyakönyvi ügyekben, új munkahelyén, 1949. február

60 MOL IM Elnöki főosztály, XIX-E-1-b-C5772-1945.

61 Uo.

62 Személyi anyag.

63 Uo.

64 Degré Alajos visszaemlékezései.

65 MOL IM Elnöki főosztály, XIX-E-1-b-B308-1949.

66 MOL IM Elnöki főosztály, XIX-E-1-b-B308-1949.

12-étől főleg státuspereket, házassági, gondnokság alá helyezési, s apasági pereket tárgyalt.⁶⁷ Ez év nyarától már megbízott előadóként oktatott is a pécsi jogi karon. Degré azonban nem sokat dolgozhatott a pécsi ítélőtáblán, mert az igazságügy-miniszter az 1950. november 20-án kelt 2003/X-3/1950. I. M. határozatával a tárca létszámában végrehajtandó csökkentése okán végelbánás alá vonta, vagyis nyugdíjazta. Degré munkáltatója, Kocsis Mihály ítélőtáblai elnök, későbbi pécsi jogi kari dékán, a következő megjegyzést fűzte mindehhez – egyetértőleg elbocsátásával – a miniszterhez írt levelében:

„Atyja a budapesti ítélőtábla elnöke volt. Így osztályszármazása miatt nem hihetünk neki. Szakmailag közepesnél jobb, de túlteng benne a jogszabályi vonal és az élet tényei iránt a perben nincs érzéke. Politikai szemlélete hiányos, messze elmarad egyébként kiváló jogász és tudományos felkészültségétől. Emberileg közvetlen, népszerűsködi: arat, csépel, a falusi életmódba belesimul. Egy konkrét pernek politikailag helytelen ellátása miatt írásbeli hivatalos megintésben részesült.⁶⁸ A pécsi egyetemen jogtörténetből tanárként dolgozik. Pártonkívüli. A kérvényben vázolt és a valóságnak megfelelő családi viszonyai miatt méltányos volna képzettségének megfelelő, de a legmagasabb politikai és emberi követelményeket támaztó bírói feladatkörön kívül, munkához juttatni.”⁶⁹

A táblabíróságokat 1950 végén felszámolták, s Degré Alajos – Vas Tibornak, a jogelmélet professzorának, a korábbi *Állam- és Jogtudományi Intézet* vezetőjének segítségével⁷⁰ – 1951. január 1-jétől tanársegédként oktathatott a pécsi egyetem jogtudományi karán. De ez már egy másik történet kezdete.

67 Degré Alajos visszaemlékezése szerint a korabeli kúrián olyan tendencia érvényesült, amely megkövetelte volna a bírói gyakorlat során, hogy a házasságok felbontásánál az asszony ne kaphasson gyerektartást. Degré nem értett ezzel egyet, s komoly nézeteltérései voltak emiatt a tábla elnökével.

68 A pécsi ítélőtábla P. II. 585/1949-17. sz. ítélete miatt. Ebben Degré, Krassóy, Porvay felsőbbírak eljárási okokra hivatkozva visszautaltak egy ügyet a nagykanizsai törvényszékhez. Ítéletükben kifejtették, hogy a konkrét alperesi kereset elévülés okán nem utasítható el. Az elévülés nyugvására, félbeszakadására vonatkozó fejtegetésükből – a kereset tárgyánál fogva is – politikai ügyet kreáltak. Mindezek miatt a pécsi felsőbbíróság elnökének 1949. nov. 11-én 1949. El. XXXVI. A.18/4. sz. a. kelt jogerős határozatával, ezen ügy miatt a népi demokratikus ítélkezés követelményével ellenkező ítéleti (tanácsi) döntés miatt írásbeli intést kapott. (Személyi anyag.)

69 Személyi anyag.

70 Degré Alajos visszaemlékezései.

LÁSZLÓ NÉMETH

MINISTERIAL COMMISSIONER ALAJOS DEGRÉ AND HIS EFFORTS
ON BEHALF OF TRANSYLVANIAN SABBATHISTS, 1941–1944

The article examines the activities of Alajos Degré, a legal historian, university professor and archive manager, between 1941 and 1944 when he was employed in the private law department of the Ministry of Justice as ministerial commissioner for the Székely Sabbathists.

This period in Degré's fascinating career is practically unknown since his biographers do not mention it. Degré began his career aiming to become a member of the top official elite; he also consciously prepared for a career as a legal historian – assisted by his excellent professors. In light of the interdisciplinary nature of the genre, his works are characterised by an excellent knowledge of both historical scholarship as well as law.

From 1937 on he worked under a contractual agreement for the Ministry of Justice. Probably in May 1941, he was appointed as ministerial commissioner responsible for “matters concerned with the issuing of certificates for the descent of the so-called Sabbathists and their offspring”. He undertook this assignment until 5 October 1944, when he began his ultimate military service. The issuing of such certificates became necessary following the introduction of the so-called Jewish laws in areas re-annexed by Hungary. The Hungarian government wished to determine the Jewish or non-Jewish descent of some people living in the Székely region. In the mid-19th century, the ancestors of these people had become members of the Jewish religious denomination on account of their Transylvanian Sabbathist religious beliefs and in order to practise their beliefs in freedom. The population in Transylvania thus included several hundred individuals of Jewish religion who were not Jewish by descent. To treat these individuals as Jews would have violated the spirit of Hungary's racial purity laws and the measures limiting the rights of Jews. Justice Ministry Decree No. 71000/1941 of 3 October 1941 authorised the Minister of Justice to issue certificates attesting the Transylvanian Sabbathist descent of individuals. People in possession of such certificates could not be asked, in the course of subsequent official procedures, for further documents. Those applying for the certificates had to prove three things: Transylvanian Sabbathist ancestry, non-Jewish descent, and non-membership of the Jewish religious denomination. By the standards of the day, the Justice Ministry's practice in issuing certificates was relatively liberal – for instance, its decisions on whether “half-blooded” Jews should be classified as Jewish or non-Jewish depended on the timing of their conversion to the Christian denomination or the conversion of their Jewish parents. In a series of cases, Degré recommended granting the certificate to Sabbathist applicants who were descended from two grandparents born in this manner as members of the Christian denomination and from two Jewish grandparents. Sadly, the lower level authorities often ignored certificates issued in this manner leading to tragic effect.

The Justice Ministry's practice of issuing certificates was criticised by many. The central investigative agency of the Hungarian gendarmerie officially demanded an end to the Ministry's liberal practice as well as the right to review certificates that were granted. After the Arrow-Cross take-over, the Ministry's relatively lenient stance was subjected to constant criticism. Finally, in a written answer to the Minister of Defence in February 1945, the Ministry stated that it did not identify with, and would not uphold, the practice of its predecessors in the matter of the Sabbathists. It claimed that such practice had been based on a liberal interpretation of the law. It urged consideration of a law placing evaluation of a person's Jewish descent on a racial foundation.